

НАТАЛІЯ ХАНЕНКО-ФРІЗЕН

Трудова міграція та літературна творчість: на порозі транснаціонального в українському культурному просторі¹

NATALIA KHANENKO-FRIESEN

Labour Migration and Creative Writing: Carving Transnational Spaces in the Field of Ukrainian Culture

Popular culture response to the mass labour migration has been on the rise in Ukraine since the late 1990s. Still, be it poetry, prose or other kinds of migrants' writing and creativity, this cultural phenomenon, to my knowledge, has not triggered any sustained interest in Ukraine's established fields of history, literature or cultural studies. As under-researched as they are, these numerous reflections on labour migration in media, literature, folklore and theater constitute a new public discursive space in Ukraine, and new Ukrainian diasporas where labour migration is being constructed as a modern large-scale social drama of Ukrainian society unfolding in the imagined and lived realities of Europe. During the last decade, the author has been researching and collecting labour migration literature written and published by the migrants in various regions of Ukraine and in places of their settlement (predominantly in Italy). The bibliography presented here is a unique body of labour migrant writings that occupies a transitional niche in Ukrainian culture between folklore and literature. This paper based on the author's research and informed by training as anthropologist and folklorist offers, for the first time in the context of Ukrainian humanities and social sciences, a preliminary analysis of this large-scale cultural phenomenon of labour migrants' creativity, specifically focusing on the texts concerning the labour migrants' experiences in Italy. While offering the overview of this phenomenon, the author considers the most representative examples of migrant writing and explores the relationship between migrant creativity and the birth of the truly transnational character of the popular discourse on labour migration in the Ukrainian culture.

Занурюючись якихось десять років тому в тематику української літературної творчості про заробітчанство, я вже тоді здогадувалася, що беруся за молодий саджанець, котрий із часом мав перетворитися на потужне дерево в саду української масової культури. На початку 2000-х рр. заробітчанський досвід уже доволі активно обговорювався у публічному дискурсі на шпальтах періодичних видань, але «повнометражних» публікацій, які можна було б назвати літературними творами, виходило дуже мало. Десять років по тому пошук творів на цю тему значно спростився, оскільки тексти — чи безпосередньо присвячені заробітчанському досвідові, чи дотичні до нього — почали активно публікуватися в Україні та інших країнах, а розвиток Інтернету сприяв поширенню інформації про такі публікації. Незважаючи

на зростаючу кількість текстів, які претендують на статус художнього та літературного твору та активно переосмислюють український досвід заробітчанства, така література поки що не стала предметом активного дослідження чи то антропологів, культурологів, соціологів, чи то літературознавців. Станом на 2012 р., наскільки мені відомо, систематичні дослідження на цю тему відсутні, вичерпної бібліографії не укладено, різноаспектного аналізу цього нового і зростаючого в обсязі літературного явища не проводиться.

Будучи зацікавленою у розробках того, що Ентоні Гідденс свого часу назвав «сучасною рефлексивністю» або рефлексивністю модерності («modern reflectivity»)², у контексті саморепрезентації сучасного заробітчанського досвіду в українській масовій культурі, я зіштовхнулася з певними проблемами. Якщо методологічні засади для визначення самого процесу літературної творчості на заробітчанську тематику досі не розроблені, як тоді розпочати дослідження окремих аспектів цього культурного явища? За якими принципами можна аналізувати репрезентації заробітчанського досвіду в масовій літературі та культурі? Як вивчати окремі наративи без розуміння загальних масштабів та динаміки розвитку цього масиву текстів, що стосуються заробітчанства загалом? Яким чином можна вивчати цей корпус української писемної творчості з огляду на її самопозиціонування на перетинах національного та транснаціонального культурного простору, ще радянського менталітету та неоколоніального контексту?

Замислившись над цими питаннями, я зрештою усвідомила, що необхідно почати з самого початку, а саме із загального огляду художньої літератури на заробітчанську тематику. Отже, в цій статті я спершу пропоную читачеві простежити за загальними рисами розвитку літературної творчості на тему заробітчанства, а потім зосереджуюся на одному з її теренів — літературі, що постала в контексті української трудової міграції до Італії. Саме на прикладі італійського корпусу я звертаюся до питання вкоріненості такої літератури як (а) у культурному доробку української усної творчості, (б) у (пост)радянській ментальності агентів/носіїв цієї творчості, так і (в) в неоколоніальних процесах світової культури та економіки, які активно сягають теренів України та інших держав, де осідають українські робітники. Оскільки мої досліді тривають і далі, в цій статті я не претендую на вичерпний аналіз феномену, який невпинно розвивається. Утім, зібраного мною на сьогодні матеріалу цілком достатньо, щоб принаймні розпочати обговорення та аналіз першого десятиліття літературного процесу, що розгорнувся в українському культурному просторі завдяки феноменові трудової міграції.

Моя подорож у світ української художньої творчості, що висвітлює заробітчанський досвід, розпочалася з уважного та систематичного перечитування обласних газет на Тернопільщині, які вже з другої половини 1990-х рр. друкували історії, інтерв'ю, а також листи місцевих заробітчан, котрі виїхали — зазвичай нелегально — на роботу за кордон. У 2000-х рр., працюючи щовесни та влітку спочатку в Українському католицькому університеті у Львові та пізніше в Тернопільському національному педагогічному університеті — обидва університети є міжнародними

партнерами Саскачеванського університету, я мала можливість спостерігати зсередини за зародженням та розростанням заробітчанського дискурсу в Україні, особливо у Львівській та Тернопільській областях³. Під час своїх досліджень в Україні, особливо в її західних частинах, я збирала свідчення та проводила інтерв'ю з жителями сіл та міст на тему сучасного заробітчанства. Кілька разів мені вдалося вибратися до Італії та Португалії, де я не припиняла свої пошуки зразків народної та літературної творчості на заробітчанську тематику. Наразі я продовжую стежити за цим явищем, відслідковуючи нові книги в книгарнях та бібліотеках України та в українських культурних товариствах за кордоном та працюючи над розширенням бібліографічного показника літератури, дотичної темі заробітчанства, з метою подальшого культурно-антропологічного аналізу цього сучасного феномена модерної рефлексивності.

До питання визначення феномена літературної творчості на тему заробітчанства

Що становить українська літературна творчість на тему заробітчанства? Які твори належать до цієї категорії літератури, а які — ні? Про що має бути книга для того, аби вважатися зразком такої літератури? Чи мусить вона висвітлювати безпосередній життєвий досвід заробітчан, чи достатньо того, що у ній порушуються питання вищого, загального рівня, питання ностальгії, розлуки, туги за батьківщиною без подання конкретних пережиттів людини на чужині? А яку роль має відігравати особистість автора у визначенні літературного твору як належного до такої творчості? Чи автор має бути заробітчанином, щоб його чи її твори вважалися прикладом такої творчості? Ці та інші запитання є важливими для усвідомлення своєрідності літературного процесу на тему заробітчанської долі на тлі динамічного та багатовимірного ландшафту української літератури. Що могла б сказати про це явище я — не критик літератури, але культурний антрополог, зацікавлений питаннями трудової міграції та її впливу на процеси творення масової культури сучасного суспільства й формування національної саморепрезентації?

Очевидно, що з'ясування сутності та параметрів літературної творчості на заробітчанську тему не належить до легких завдань. Чи можемо ми вважати твори відомих українських письменників, які зараховують себе до представників не масової, а високої літератури, частиною цього нового літературного процесу, якщо їхні автори послуговуються образами, мотивами і сюжетами зі світу заробітчанства?⁴ Наприклад, Ірен Роздобудько наполягала під час презентації своєї недавньої книги «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю» на тому, що цей твір не можна вважати романом про заробітчан, хоча в книзі якраз ідеться про життя українських трудових мігрантів у Німеччині⁵. Якщо Ірена Карпа у книзі «Фрейд би плакав», розповідаючи про колоритні перипетії та неординарні пригоди своєї героїні за межами батьківщини, змальовує на задньому плані заробітчанські історії — то чи можна її книгу віднести до категорії книг на заробітчанську тематику? Водночас інші автори активно формують новий напрямок в українській літературі, фокусуючись у своїх творах на долі та

пережиттях «наших за кордоном»: їхніми героями є українські студенти, няні за програмою *Au Pair* і навіть фахівці з освітою та легальним працевлаштуванням. То яким чином вписуються такі твори у феномен літературної творчості на заробітчанську тему?

Іншим критерієм для аналізу є особистість автора та його власний заробітчанський досвід. Деякі популярні регіональні автори ефективно використовують тему заробітчанства у своїх творах⁶, хоча самі вони заробітчанами не є, а досягли кар'єрних висот поза літературою у своїх рідних містах⁷. Інші автори дійсно є теперішніми чи колишніми заробітчанами. Їхні твори — часто аматорські та, з точки зору вибагливого літературного критика, низькоякісні — написані на основі власного досвіду нелегального працевлаштування за кордоном. Навіть письменники-автори детективного жанру вже давно та успішно користаються з теми «наших за кордоном»; події в їхніх творах часто розгортаються на тлі перипетій та історій із заробітчанського світу, а деколи — повністю у середовищі трудових мігрантів у країнах їхнього працевлаштування, як це відбувається в романі Є. Демченко «Господарі Богемії»⁸.

Загалом, складається враження, що неможливо вмістити все розмаїття текстів, у яких порушується проблема заробітчанства, в тісні рамки досить місткої категорії «художня література на заробітчаську тематику», а про дещо вужчу категорію саме «заробітчаської літератури» годі й говорити. У той же час, велика кількість і різноманітність літературних творів на тему заробітчанства свідчать про домінантне становище заробітчаської тематики на літературному терені сучасної України. У якій би формі заробітчанство не фігурувало у тому чи іншому тексті, частота появи цієї теми в сучасній українській літературі свідчить про її важливість як для авторів, так і для читачів. Безсумнівно, що феномен заробітчанства починає серйозно претендувати на гідне місце у літературному процесі сучасної України, водночас і надалі залишаючись поза відповідним науковим дискурсом.

Розвитку цієї нової сфери в літературі передував масштабний сплеск народних рефлексій на тему заробітчанства в регіональних та місцевих медіа. Починаючи з середини 1990-х⁹ історії про заробітчан почали з'являтися у пресі Тернополя, Львова, Івано-Франківська та Чернівців, сформувавши на початок ХХІ ст. потужний дискурс про заробітчанство як соціальне, політичне та культурне явище. Публікації стосовно заробітчан у Європі та інших куточках світу з'являлися в численних засобах масової інформації у кількох різних формах: 1) як попередження про небезпечність роботи за кордоном; 2) як особисті щоденники; 3) як листи додому; 4) як історії тяжких випробувань; 5) як рекомендації для досягнення успіху за кордоном; 6) як філософські роздуми про досвід та роль заробітчан¹⁰. З того часу знадобилося більше десяти років для того, щоб заробітчанська тематика активно увійшла в сучасну українську масову культуру, сформувавши в українській літературі свій потужний струмінь.

Статистичні параметри феномену

Почавши збирати літературні твори на заробітчаську тематику 2003 р.¹¹, я зосередила увагу на пошуку повноформатних публікацій, себто книг, виданих як друком, так і самодруком, як творів одного автора, так і збірників-альманахів. Більше того, я розглядала тільки ті книжки, котрі або а) побудовані винятково на заробітчаській проблематиці, або б) використовують цю проблематику як невід'ємний елемент розбудови сюжету та утворення фабули оповідання, роману чи віршових наративів. До бібліографічного анотованого покажчика, доданого нижче, я залучила твори як відомих авторів, так і новачків; як авторів-заробітчан, так і тих, хто ніколи не мав безпосереднього заробітчаського досвіду. У процесі роботи над цим списком з'явилися деякі нові підкатегорії, наприклад твори на тематику «наших за кордоном», чий головні герої заробітчанами як такими не є, хоча також переживають труднощі у пристосуванні до життя в чужій країні. Такі книги не зараховано до головного бібліографічного списку літератури на заробітчаську тематику, однак їх перелік усе-таки присутній під окремою категорією. До спектра мого аналізу не потрапила ще одна група творів, які написані заробітчанами, але не про заробітчання (наприклад, із бібліографії виключено книги Людмили Гадз, Анатолія Романюка, Романа Куриласа, Олександра Тітова, Лідії Тищенко-Забожко — італійських українців, які активно пишуть на інші, не заробітчаські теми). Такі твори не стали предметом дослідження, оскільки головним критерієм включення тої чи іншої книжки до бібліографічного списку була саме заробітчаська тематика.

У результаті я назбирала цілу низку творів, присвячених заробітчанству в країнах Європи та Північної Америки¹². На час досліджень (2012 р.) бібліографічний список складається з 82 позицій, що належать до найрізноманітніших літературних жанрів (76 з них активно заангажовують проблематику заробітчання, див. додаток 1). Перші паростки цього феномена сягають початку ХХІ ст., адже найперше видання датовано саме 2000 роком. Пік публікацій припадає на 2008 р., коли вийшли друком 19 книг. Варто звернути увагу читача на те, що абсолютна більшість авторів є жінками, 86 жінок з-поміж 96 авторів¹³.

Цікавим є розподіл цієї літератури на *поезію* та *прозу*. З-поміж 82 книг поезія представлена у 32 публікаціях, серед яких 24 книги містять виключно поезію (до інших 8 книг увійшла як поезія, так і проза). Прозові твори представлені у 58 публікаціях (романи, повісті, п'єси, оповідання). Як видно з графіка 2, поетична творчість посідає важливе місце в художній літературі на заробітчаську тематику (38 % усіх публікацій містять поезію). Причиною цього є важливі культурні фактори, до яких я ще повернуся нижче.

Іншим цікавим результатом статистичного аналізу є *розподіл літератури за регіонами в Україні*. 50 % усіх книг із поданої нижче бібліографії були надруковані у Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях (див. додаток 1, графік 5).

Донедавна література на заробітчаську тематику була феноменом виключно українськомовним, власне українська мова була мовою творчого самовираження.

Починаючи з 2006 р. в літературному процесі почали з'являтися публікації й іншими мовами, зокрема російською та італійською (див. графік 4). Наразі кількість цих іншомовних публікацій є досить незначною, що дозволяє стверджувати: заробітчанство в Україні та художні твори на дану тематику залишаються суто українськими явищами, якщо під «українським» тут будемо розуміти етнічний вимір як самого феномена трудової міграції, так і її репрезентації в публічному дискурсі України.

Нарешті хотілося б зазначити географічний фокус літературних рефлексій на тему заробітчанства. Навіть з огляду на те, що наразі у поданому нижче бібліографічному покажчику бракує, за моїми підрахунками, приблизно 15–20 % джерел (до яких я на сьогодні не маю доступу), вже досить чітко видно, що більшість творів написані саме на тему заробітчанства в Італії. Серед 76 публікацій загальної бібліографії заробітчанство в Італії фігурує у 51 книзі (до цієї цифри не внесено книги, сюжети в яких розгортаються не в одній країні, а на багатьох географічних теренах, див. додаток 1, графік 3).

Художня література та трудова міграція до Італії: параметри літературного поля

Зацікавившись свого часу зростанням уваги до постаті *заробітчанина/ки* в українській популярній культурі, яка дедалі набувала популярності в регіональних літературних колах від другої половини 1990-х рр., я ще раніше зауважила, наскільки популярними в регіональних виданнях були тексти, присвячені українським заробітчанах в Італії¹⁴. Це спонукало мене 2004 р. до моєї першої поїздки до Італії, де я зосередилася на зборі текстів, які мої колеги, фольклористи-сучасники, зовсім за Володимиром Гнатюком, що свого часу досліджував емігрантський фольклор кінця XIX — початку XX ст., назвали фольклорними новотворами. Як і мої колеги Олена Гінда та Ростислав Крамар¹⁵, я теж звернулася до (ново)творів, що з'явилися в українському журналі «До світла», який виходив у Римі, адже ці матеріали є найбільш доступними для аналітиків¹⁶.

На відміну від моїх колег фольклористів мене насамперед цікавили не стільки окремі тексти та їхні фольклорні якості, скільки сам феномен такої творчості, що постав у певному історичному контексті, на перетині певних історичних часів, а навіть на їхньому зламі, якщо скористатися поняттям історичного зламу, як його запропонував Стівен Корнелл. Стівен Корнелл доречно називає ті періоди історії, які привносять значні зміни у суспільне та приватне життя людини, «періодами історичного зламу»¹⁷. Поняття саме «зламу в історії» (а не переходу) дає нам змогу пов'язати ідею циклічного розвитку метаісторії із мобілізацією та народженням різних культурних процесів у суспільстві в часи кардинальних історичних змін; процесів як політичних, інституційних, так і неінституційних, народно-масових. Зазвичай активізація культурних сил у суспільстві в часи зламу направлена на переоцінення недавнього минулого та його меморіалізацію. Розпад структур уста-

леного життєсвіту породжує потребу переосмислити його спадщину. Зростання дистанції між сьогодишньою реальністю життя та зникаючими структурами традиційного життєсвіту з його усталеними правилами перетворює людей на споглядачів власного життя. Ризик втрати цього світу спонукає їх до наративізації та опису його особистостей. Концепція «періодів зламу» Корнелла загострюється ще більше, якщо йдеться про тих, хто внаслідок кардинальних перекраєнь історії — від соціалізму до не зовсім зрозумілого періоду із префіксом пост-, чи то постсоціалізму чи то постколоніалізму, знаходять себе вдалечині від свого суспільства та свого дому.

Отже, для мене літературна творчість на тему так званого «заробітчанства» є потужним прикладом такої культурної мобілізації, і власне в Італії мені випала нагода спостерігати за тим, як літературна творчість — як саме явище, процес та акт, а не лише її продукт — тексти — сприяє суспільному та й особистому переосмисленню місця та позиції українського «заробітчанина/ки» в різних суспільствах. Відповідно, під час своїх дослідницьких поїздок до Італії, крім пошуку текстів, я проводила інтерв'ю з видавцями, редакторами та тими, хто активно підтримував та підтримує літературну творчість українців Італії¹⁸.

Загалом, статистичні параметри літературної творчості, що зосереджується на досвіді заробітчан в Італії, повторюють параметри загальної статистики, яка розглядалася вище. Адже висвітлення досвіду трудової міграції в Італії є, безперечно, частиною загального явища. Пік видань припадає на 2008 р. (додаток 2, графік 1). Переважна більшість книжок друкувалася у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях (додаток 2, графік 2). Переважає проза, її містять 32 публікації, в той час як поезія представлена у 27 публікаціях, що складає 46 % від усіх видань. Це досить високий показник, утім, і проза, і поезія друкувалися водночас, досягши своїх піків 2008 р. (додаток 2, графік 3). Ми можемо спостерігати за подібним розподілом авторів на чоловіків та жінок, останні становлять переважну більшість (78 жінок та 8 чоловіків, додаток 2, графік 4). Як і в загальному контексті, літературу з італійського досвіду представляють видання переважно українською мовою, хоча ми можемо також спостерігати за появою такої літератури й мовою італійською (додаток 2, графіки 5 та 6), що засвідчує початок переходу такої літератури до нової її фази, фази саме діаспорного її розвитку.

Переходячи до огляду «регіональної» літератури, варто зазначити, що за авторством ця література може бути класифікована як така, що написана: а) власне заробітчанами; б) не-заробітчанами; в) авторами, які проживають в Італії; та г) тими, хто мешкає в Україні. За тематикою твори, написані українцями, які живуть і працюють в Італії, можуть стосуватися безпосередньо заробітчанського досвіду або взагалі не зачіпати теми заробітчанства. Серед книг останньої категорії є праці з так званої «популярної» психології, навчальні посібники для вивчення української мови, детективні романи про події за межами Італії та інші (див. анотовану бібліографію). І хоча ці твори були представлені до участі на літературному конкурсі на кращу українську книгу в Італії 2009 р., себто в Італії вони закономірно вважаються

цілком легітимними прикладами української творчості, питання залишається відкритим, чи доречно відносити такі твори до літератури на тематику заробітчання. Відповідь, що напрошується, — ні. Отже, як і загалом література, що активно вводить у свої сюжети тематику трудової міграції чи «наших за кордоном» не піддається легкому класифікуванню, так і її «італійський пласт» не просто загнати в якісь однозначні рамки. З огляду на таку неоднозначність, згадується також і цілком слушна позиція Олени Пономаревої, викладача україністики Римського університету Ла Сапієнца, яка наполегливо підкреслювала, що термін «заробітчання література» не є адекватним для позначення української літературної творчості в Італії¹⁹.

Відштовхуючись від розуміння того, що визначити однозначно, чим є літературна та художня творчість про заробітчаний досвід в Італії, неможливо, все ж таки спробою запропонувати певні загальні тези її розвитку. Нагадаю, що саме фокус на Італії, а не факт написання книги в Італії, є для мене найголовнішим критерієм до зарахування окремих творів до цього пласту літератури. Зрозуміло, що, змінивши акцент на якийсь інший параметр цього феномена, інший дослідник цілком доречно може запропонувати іншу інтерпретацію розвитку цього явища.

Художня література, що змальовує життя українських заробітчан в Італії, пройшла різні етапи свого розвитку. Уперше вона з'явилася як потужний струмінь саме народної та народницької творчості, особливо в поетичній формі, привернувши до себе слушну, хоча зовсім недостатню увагу фольклористів, про яких згадувалося вище. Це і справді був той новий народний рух, відповідь на кардинальний період зламу в житті як окремих українців, яким довелося виїхати в пошуках заробітку за кордон, так і в житті українського суспільства, яке дедалі більше розпорошувалося світом, провокуючи нові умови свого побутування, позначені так званими процесами «детериторізації». Під «детериторізованою» чи знекоріненою (у цілком позитивному значенні) культурою будемо розуміти той пласт української культури, який уже не прив'язаний лише до теренів батьківщини та становить набір символів, подій та практик, що постають та ширяться як на батьківщині, так і в різних інших кутках світу, де оселилися українці.

Підтвердження цієї тези про народність та спонтанність цього творчого процесу я знайшла в розмовах з отцем Василем Поточняком, головним редактором журналу «До Світла» у 2003–2007 рр. Отець Василь зазначив 2007 р., що журнал ніколи не проводив жодних літературних конкурсів на кращий український літературний твір в Італії (як, наприклад, пізніше, 2009 р., це зробила «Українська газета»). Але з 2002 до 2007 р. до редакції журналу «До Світла» надійшло близько трьох тисяч листів від заробітчан, кожний з яких містив художній твір, вірш, гумореску чи оповідання²⁰. Загальна кількість листів, за словами отця Поточняка, була ще більшою:

«Задум додавати у часопис поезію, головню поезію, гумор, вийшов відразу, практично після виходу першого номера до читачів. Тому що я як священик, то їздив трошки по містах, люди мені приносили вірші на клаптиках паперу, що вони писали про свою ро-

дину чи свої переживання, ностальгічні. Переважно сумного змісту, але дуже обнадійливого. І тому ми всі одногосно, мабуть, прийшов відразу задум, що це треба подати. Тому що це є поезія, така непрофесійна, але дуже щира і сердечна, є одним із сильних стовпів для життя українця на початку 2000-го року. Тому це прийшло відразу»²¹.

До того ж у ті початкові часи, багато дописувачів надсилали свої поетичні твори непідписаними або ж під псевдонімами. Хоча таку анонімність найлегше трактувати як наслідок нелегального перебування в країні, все ж таки не забуваймо про загальну тенденцію, притаманну суто народному мистецтву, не підписувати своїх виробів та творів конкретними іменами майстрів. Отже, з огляду на ці риси, розвиток літературно-художньої творчості в Італії почався як саме народна ініціатива, коли тисячі заробітчан почали шукати способи для вираження власного болючого досвіду перебування на нелегальних заробітках в Італії.

Надалі літературна творчість продовжувала розвиватися. Якісний зсув у цьому процесі творчого вираження італійського заробітчанського досвіду збігся, на мою думку, з появою в Україні надзвичайно популярної та успішної вистави «Неаполь — місто попелушок» за п'єсою Надії Ковалик, що була поставлена львівським театром ім. Марії Заньковецької 2003 р. У виставі, яка збирала повні зали глядачів та на яку не завжди можна було встигнути купити квитки, йдеться про різні моральні орієнтири, вибір та долі українських жінок, які працюють хатньою прислугою в італійських родинах. На хвилі своєї популярності вистава збирала цілі зали глядачів по всій Україні та за кордоном, зокрема у Сполучених Штатах Америки та в Канаді. Приблизно у той самий час, 2004 р., вийшла та пізніше здобула широку популярність книга Ореста Березовського про долю української жінки та матері в Італії. Написана тернопільським автором, який ніколи не їздив на заробітки до Італії, книга «Інтернаймичка. Дочка чи пасербиця Європи?» великою мірою переспівує на новий лад відому в пізні радянські часи кінострічку «Інтердевочка»²², яка у часи перебудови переросла у культовий фільм. «Інтернаймичка» написана у стилі листування між чоловіком та його жінкою, яка подалася до Італії та роками перебуває на заробітках. І хоча мені важко наголошувати на літературних якостях цього твору, ця книга набула неабиякої популярності в Тернопільській області, а згодом і в Україні, зазнавши з часом ще двох перевидань. Саме популярність цієї книги примусила мене звернутися до питання власне художньої творчості про заробітчанський досвід, хоча декілька публікацій літературного гатунку з'явилося й раніше.

Поява цих двох художніх артефактів у площині української популярної культури, п'єси Надії Ковалик та повісті Ореста Березовського, якщо не посприяли, то принаймні сигналізували те, що в літературній творчості про італійський заробітчанський досвід розпочався якісний перехід до нової фази: від фольклорного самовираження, від спонтанного затекстовування власного емоційного пережиття заробітчанського досвіду до перших спроб передання такого досвіду у формі літературних прозових та поетичних творів, де протагоністами почали виступати не автори, а створені ними літературні герої.

Так розпочався другий етап в розвитку художньої літератури про українське заробітчання в Італії. Ця літературна творчість переросла з часом у багатовекторний та багатшаровий культурний феномен, що охопив собою як професійних письменників, так і аматорів. З одного боку, поетичний доробок заробітчан, так звані фольклорні новотвори, продовжують активно публікуватися у різних медіа в Україні та в Італії. Збірки поезій, написані італійськими заробітчаними, також почали виходити окремими публікаціями (з 2004 р., див. додаток 2, графік 3). З іншого боку, з 2003 р. активно почали видаватися прозові твори. У 2009 році «Українська газета» провела свій перший конкурс «Українська книга року в Італії», визнавши його напролюд популярним. До редакції газети автори надіслали 30 книг, які претендували на здобуття номінації «Українська книга року». Хоча цей конкурс завершено, Маріанна Сороневич, авторка ідеї конкурсу та головний редактор «Української газети», тепер розмірковує над проведенням другого змагання у найближчому майбутньому²³. Цей конкурс дозволив краще зорієнтуватися у розмаїтті та процвітанні української літератури в Італії, а також виступив доволі потужним каталізатором подальшого продукування українських художніх творів в Італії, адже участь, а ще й номінація в такому конкурсі сприяє подальшому визнанню авторів в українській громаді та серед італійців, її фанів.

Проведення такого конкурсу 2009 р. та поява публікацій російською та італійською мовами (з 2007 р.) засвідчують черговий перехід до нової фази розвитку літератури на тему українського заробітчання в Італії. Фазу, якою тепер мали б активно зацікавитися не тільки культурні антропологи та фольклористи, але й літературознавці, адже йдеться про доволі унікальний феномен української культури, який давно переріс будь-які рамки — як рамки національного культурного процесу, рамки елітної літератури, рамки літератури народної, не згадуючи вже про рамки жанрові та рамки читацької аудиторії. Її автори та читачі мешкають в Італії, Україні та, мабуть, і повсюди, беручи до уваги теперішню всюдисущість Інтернету як засобу зв'язку.

Підсумовуючи, зазначу, що літературна творчість на тему українського заробітчання в Італії почала різнобічно розвиватися з 2003 р., й за десятиліття свого розвитку вона зазнала певних якісних змін, пройшовши різні фази свого розвитку: від творчості народної до творчості літературної, від поетичного самовираження до багатожанровості, від явища монологістичного до багатомовного й, головне, від явища суто національного до явища транснаціонального. Не будемо забувати про те, що водночас в обох країнах, на батьківщині та у країні поселення, це явище і далі займає маргінальні позиції в рамках обох національних культур. В Україні література з фокусом на заробітчання продукується та споживається, публікується і читається переважно на регіональному рівні, ніж на національному (за винятком творів таких популярних авторів, як, наприклад, Роздобудько). Хоча італійські вчені вже почали визнавати українську художню літературу в їхній країні як нову грань італійської культури²⁴, все ж таки поки що не йдеться про стале вкорінення українського письменства в італійський літературний процес та дискурс.

На порозі транснаціонального в українському культурному просторі?

Літературна творчість на тему заробітчанства зацікавила мене як культурного антрополога насамперед тим, що ця творчість постала як новий феномен української масової культури у контексті наростаючої в українському суспільстві потреби у переосмисленні накопиченого досвіду трудових мігрантів. З самого початку ця творчість була явищем глибоко і широко простонародним, тобто твореним народом і для народу, заробітчанами для заробітчан, коли вона становила своєрідну «попсу» українського літературного простору. І хоча така риса була особливо притаманною цій літературі на ранніх етапах її формування (до 2003–2004 рр.), народницький настрій у ній продовжує домінувати до сьогодні, уможливорюючи сміливе твердження деяких аналітиків від фольклору про статус народної творчості такої літератури й особливо поезії²⁵.

Із наведених у бібліографії текстів небагато могли б похвалитися тим, що зветься в колі літературних критиків «високою літературною якістю». Водночас чимало наративів, породжених реальним життєвим досвідом заробітчан-письменників, є щирими та зворушливими, що особливо стосується поетичних репрезентацій долі заробітчан у країнах їхнього працевлаштування. Отже, ядро цієї літературної творчості я б розмістила десь поміж фольклором у його традиційному розумінні та літературою з її вимогою до текстів мати більшість із ознак «добротного» «читва».

Літературну творчість на заробітчанську тематику також необхідно розглядати як явище, покликане до життя вічно мінливими процесами модерної історії у широкому її тлумаченні. У цьому світлі ми могли б назвати її продуктом специфічної історичної кон'юнктури, відповіддю добі карколомних соціальних зрушень; «життя» її цілковито залежить від тих суспільних обставин, котрі дали їй початок. Із цієї точки зору явище заробітчанської літературної творчості, особливо його поетичний вимір, до болю нагадує події, що відбувалися в транснаціональному просторі української культури на межі XIX і XX ст., коли внаслідок масової еміграції численні українські поселення поставали як у Північній, так і в Південній Америці. Уже тоді, на початку XX ст., Володимир Гнатюк, Філарет Колесса та інші фольклористи фіксували й аналізували народницькі тексти, що у фольклорно-поетичній формі зображували еміграцію, імміграцію та поневірвання українців на чужій землі Нового Світу.

Літературна творчість початку XXI ст. виявляє чимало спільного з тією «емігрантською літературою» початку століття XX. Окрім того, вона є маніфестацією підвищеної участі «простих людей» у соціальних колах сучасного інформаційного простору, котрий якраз переживає величезні зміни у зв'язку з технологічним проривом у сфері комунікацій 1990-х рр. Продуктування репрезентацій особистого досвіду більше не є винятковим привілеєм вищих соціальних класів та культурних еліт.

Історики, що працюють у сфері автобіографії та мемуаристики, спостерегли, що в часи масштабних соціальних трансформацій (або часи історичних зрушень, за Стівеном Корнеллом²⁶) неабияк зростає кількість рефлексій та ремінісценцій стосовно зникаючого минулого. І хоча літературна творчість на тему заробітчанства

відрізняється від жанру автобіографії, вона — за умови, що створена самими заробітчанами — виявляє такі самі тенденції, як і сучасні мемуари, а саме прагнення задокументувати спектр пережиттів та переживань, з якими люди зіштовхуються у перехідні часи. Заробітчаний досвід у цих наративах документується у найдрібніших деталях, навіть якщо автобіографічність заперечується. Автори переосмислюють досвід заробітчання подібно до того, як пострадянські мемуари переосмислюють радянський досвід.

Така література продукується також як відповідь локальним контекстам нових «батьківщин». Наприклад, українська літературна творчість в Італії протягом 2000-х рр. є породженням як місцевих умов формування культурного українського середовища в цій країні, так і умов розвитку загальноіталійського культурного простору. Візьмімо, до прикладу, літературну продукцію в Португалії — чи не найпершій країні ЄС, у якій внаслідок величезного припливу заробітчан українці стали найбільшою не-португаломовною меншиною. Незважаючи на той факт, що португальських українців можна вважати найстаршою українською спільнотою Європейського Союзу і що на сьогодні вони є другою найбільшою етнічною меншиною в країні після бразильців (котрі, до речі, розмовляють тією ж мовою, що й португальці), вони не створили великого обсягу заробітчанської літературної творчості, на відміну від українців Італії²⁷.

Ситуація в Італії унікальна з кількох причин. По-перше, заробітчання у цій країні було доволі масштабним і надалі складається переважно з жінок, часто з вищою освітою²⁸. По-друге, присутність Української Греко-Католицької Церкви з її понад вікову історію в Італії слугувала каталізатором продукування численних літературних проєктів у сфері заробітчанських саморепрезентацій. Для порівняння, Українська Греко-Католицька Церква Португалії ніколи не могла похвалитися такою ж інституційною силою, яку мала її італійська «сестра». Перші українські періодичні видання і в Італії, і в Португалії, котрі послідовно «просували» літературну творчість заробітчан, видавалися саме під юрисдикцією УГКЦ. Зрештою італійський істеблішмент почав виявляти до української художньої літератури інтерес, і, за підтримки культурних аташе посольства України в Італії, вона почала привертати до себе дедалі більше уваги, стимулюючи, як наслідок, подальшу творчість.

З іншого боку, література ця породжена також і культурними нормами батьківщини. Форма, зміст і моральний підтекст багатьох наративів — як у прозі, так і в поезії — продиктовані міцно усталеними ідеологічними, літературними та повсякденними нормами сучасного українського суспільства. Почати можна з того, що сама схильність заробітчан до літературної творчості закорінена в культурних традиціях батьківщини, породжених різними історичними площинами. З одного боку, потяг до поетичних та прозових ремінісценцій серед заробітчан можна пробувати пояснювати загальною схильністю українців до самовираження через медіум пісні та поезії, цю тенденцію ми зазвичай вбачаємо в тягlostі фольклорної традиції. А з іншого — ця тенденція також цілком відповідає системі цінностей української інте-

лігенції, з характерним для неї наголосом на обізнаності з літературою та поезією, обізнаності, яка є одним із найголовніших маркерів ідентичності спочатку радянського, а пізніше українського інтелігента.

Яким буде далі процес розгортання літературної творчості на заробітчанську тему в українській масовій культурі? Яким буде її майбутнє? Відповідь на це питання дасть час, а поки що обсяг цієї літератури, яку можна було б назвати літературою *постсоціалістичного фолькореалізму*, тільки зростає. Треба не забувати, що така література є явищем не тільки культурним, але й соціальним, і відповідно цим явищем можуть та мають цікавитися науковці-представники соціальних наук, а не тільки критично налаштовані літературні критики. Також треба пам'ятати, що ця творчість не належить виключно національному літературному процесові України, а як явище понаднаціонального, або *транснаціонального*, порядку служить також і потребам українських спільнот у країнах їхнього проживання. Потреби українського суспільства в Україні відмінні від потреб українських громад деінде.

Будь-яка інша заробітчанська етнічна спільнота, яка перебуває на шляху до набуття статусу загальновизнаної меншини у своїй новій батьківщині, зіштовхується із завданням творення колективного і легітимного наративу про своє походження, це свого часу також активно доводив ще Ентоні Сміт²⁹. Українські спільноти Європи переживають подібні суспільні вимоги. Як слушно зауважує Павло Садока, голова спілки українців Португалії, українські спільноти Європи вже час розглядати як нову діаспору, адже вони перейшли до нової стадії саморозвитку і більшість мігрантів не планує повертатися в Україну³⁰. Кожний з цих громад потрібно самоствердитися в умовах домінантного культурного простору нової батьківщини. Українці Канади, наприклад, роками плекали власний наратив про себе як «піднімачів цілини» та будівничих канадської нації, вбачаючи фундамент останньої у сільськогосподарській праці українських переселенців наприкінці XIX та початку XX ст. Українці Португалії пов'язують свою інтеграцію в суспільство цієї країни з постанням та відходом у небуття протягом 1990-х слов'янської мафії³¹. Італійські українці як центральний елемент наративу про заснування своєї громади поки що і далі обирають, здається, образ приватної доглядальниці — «наймички». Час покаже, чи буде така колективна візія власного походження визнана українською спільнотою в цій країні, адже серед неї нараховується великий відсоток і незаробітчанської інтелігенції, яка намагається вибудувувати й інші візії української культури в Італії, постачаючи домінантному суспільству зразки та наративи високої української культури³². Отже, продукування такої «літератури свідчень» доби заробітчання на теренах українського транснаціонального простору надає заробітчанами можливість претендувати на легітимність власної позиції в країні переселення, зберігаючи водночас «членський» статус на батьківщині.

¹ Матеріали цієї статті базовано на доповіді, яку було виголошено на щорічній міжнародній конференції Асоціації з дослідження національностей (World Convention of the Association for the Study of Nationalities) у Нью-Йорку в квітні 2012 р. Я дякую Марії Меленчук, аспірантці кафедри історії Саскачеванського університету, за допомогу з перекладом цієї статті українською мовою, із упорядкуванням бібліографічного покажчика та зі створенням графіків, поданих у цій статті.

² *Сучасна соціальна рефлексивність* — поняття, введене британським соціологом і філософом Ентоні Гідденсом (*Giddens A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the late Modern Age. Stanford, 1991*). У його розумінні сучасна рефлексивність залежить від високого рівня екстерналізації спеціалізованих знань і пізнішого їх поширення на сферу повсякденного життя. Останнім часом спеціалізовані знання з будь-якої ділянки науки, економіки, бізнесу тощо можуть стати загальнодоступними широкому загалу людей. Коли спеціалізовані знання стають поширеними, вони набувають статусу базових знань — на них покликаються, їх цитують, на них орієнтуються під час прийняття рішень. Зростаюча екстерналізація спеціалізованих знань якісно змінює людське суспільство. Представлені у формі книг або поширені іншим способом такі знання, скажімо, з галузі соціальних наук, не тільки описують існуючі соціальні закони та норми, за якими це суспільство живе, але також повсякденно *формують і змінюють* ці норми завдяки своєму впливу на людські дії та рішення (р. 14).

³ *Khanenko-Friesen N. Through Networks and Ordeal Narratives, or Making Meaning of One's Displacement: Labour Migration from Western Ukraine//Spaces of Identity: Tradition, Cultural Boundaries & Identity Formation in Central Europe. 2004. Vol. 4. Is. 1; Khanenko-Friesen N. Robinson Crusoes, Prostitutes, Heroes?: Constructing The Ukrainian Labour Emigrant in Ukraine//Hyphenated Histories: Articulations of Central European Bildung and Slavic Studies in the Contemporary Academy/Ed. by A. Gow. Brill, 2007. Pp. 103–120.*

⁴ *Роздобудько І. Ранковий прибиральник. Львів, 2004; Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю. К., 2011; Сняданко Н. Колекція пристрастей, або Пригоди молодії українки. Львів, 2001; Пиркало С. Не думай про червоне: роман не для молодшого шкільного віку. К., 2006; Карпа І. Фройд би плакав. Харків, 2005.*

⁵ Ірен Роздобудько, під час презентації своєї книги у Тернополі 8 жовтня 2011 р.

⁶ *Березовський О. І. Інтернаймичка. Дочка чи пасербиця Європи? Тернопіль, 2004; Романчук Л. Чотири дороги назустріч. Тернопіль, 2005. Кн. 1, 6, 7, 8, 9.*

⁷ Орест Березовський та Леся Романчук, наприклад, є медиками-викладачами Тернопільського медичного університету і ніколи не були заробітчанами.

⁸ *Демченко Є. В. Господарі Богемії: роман. К., 2003.*

⁹ Масовий виїзд українських робітників до Західної Європи розпочався у середині 1990-х років, спершу, ймовірно, до Португалії, в якій розпочалася активна підготовка та будівництво до Всесвітньої виставки в Лісабоні 1998 року.

¹⁰ *Khanenko-Friesen N. Robinson Crusoes, Prostitutes, Heroes?...*

¹¹ У цьому мені допомагали різні особи в Україні, Італії та Португалії. Багато книг лишаються невідомими поза межами регіонів, де вони вийшли друком, тому зазвичай інформація про такі твори не є доступною в Інтернеті.

¹² Твори про заробітчанство поза цими двома географічними теренами мені поки що не траплялися.

¹³ Наведена тут кількість авторів перевищує загальну кількість публікацій, оскільки тут враховано також і збірне авторство.

¹⁴ Див. *Khanenko-Friesen N. Robinson Crusoes, Prostitutes, Heroes? ...; Khanenko-Friesen N. Searching for Cinderellas, in Naples and Beyond: Popular Culture Responses to Labour Migration from Ukraine//Spaces of Identity: Tradition, Cultural Boundaries & Identity Formation in Central Europe (Journal of Central European Cultural Studies). 2006. Vol. 6. Is. 2.*

¹⁵ *Крамар Р. До питання фольклоризму та фольклоризації творчості трудових емігрантів//Народна творчість та етнографія. 2007. № 3–4. С. 60; Гінда О. Поетичні новотвори українських трудових мігрантів в Італії як предмет фольклористичного дослідження//Міфологія і фольклор. 2009. № 2–3(3). С. 27–36.*

¹⁶ «До Світла» — перший український журнал, який почав виходити в Італії (2001 р. під протекцією Греко-Католицької Церкви в Римі). Автором ідеї такого журналу, за свідченнями моїх респондентів у Римі, виступив отець Василь Поточняк, видавцем журналу — Апостольний візитатор для українців греко-католиків в Італії та прокуратор Верховного архієпископа УГКЦ в Римі, владика Гліб Лончина.

¹⁷ *Cornell S. That's the Story of Our Life//We Are a People: Narrative and Multiplicity in Constructing Ethnic Identity/Ed. by P. Spickard and W. J. Burroughs. Philadelphia, 2000. Pp. 41–53.*

¹⁸ Інтерв'ю з Лідією Дукас, членом редколегії журналу «До Світла» (2 липня 2004 р.), з владикою Глібом Лончиною, Апостольним візитатором для українців греко-католиків в Італії (30 червня 2004 р.), з Олесем Городецьким, видавцем газети «Форум» у Римі (5 липня 2005 р.), з отцем Василем Поточняком, редактором журналу «До Світла» (14 грудня 2007 р.) та з Маріанною Сороневич, редактором «Української Газети» (2 листопада 2011 р.), були особливо інформативними.

¹⁹ Олена Пономарева — викладач українських студій Римського університету Ла Сапієнца (приватне листування з автором, 2–4 листопада 2011 р.).

²⁰ Інтерв'ю з отцем Поточняком, Рим, 14 грудня 2007 р.

²¹ Інтерв'ю з отцем Поточняком, Рим, 14 грудня 2007 р.

²² Фільм режисера Петра Тодоровського за повістю Володимира Куніна (1989 р.).

²³ Приватна розмова, 3 листопада 2011 р.

²⁴ Алессандро Портеллі, провідний усний історик та професор американської історії, Римський університет. Приватна розмова. Червень — вересень 2011 р.

²⁵ Крамар Р. До питання фольклоризму... С. 60.

²⁶ *Cornell S. That's the Story of Our Life...*

²⁷ 2011 р. я побувала в Португалії, де продовжила свій пошук літературної творчості українських трудових мігрантів. Мені вдалося знайти лише декілька творів, надрукованих у португальсько-українських засобах масової інформації, та окремі посилання на твори португальських українців, що вийшли друком деінде.

²⁸ Наразі в Італії, за одними даними, нараховується майже 100 тисяч легальних українських іммігрантів. За іншими припущеннями, близько 800 тисяч українців працюють тут нелегально.

²⁹ *Smith A. D. Ethnic Myths and Ethnic Revivals // European Journal of Sociology. 1984. Vol. 25. Pp. 283–305.*

³⁰ *Khanenko-Friesen N. Searching for Cinderellas, in Naples and Beyond: Popular Culture Responses to Labour Migration from Ukraine // Spaces of Identity: Tradition, Cultural Boundaries & Identity Formation in Central Europe (Peer-reviewed International Journal). 2006. Vol 6. P. 2.*

³¹ Інтерв'ю з Павлом Садокою, головою Спілки українців Португалії. Лісабон, 12, 19 листопада 2011 р.

³² Як це, наприклад, відбувалося в рамках тижня «Світи Риму» 21–27 листопада 2011 р. Я щиро дякую Маріанні Сороневич, редактору «Української газети» в Італії за запрошення взяти участь в українських заходах цього тижня.

NATALIA KHANENKO-FRIESEN, Ph.D., is an Associate Professor of cultural anthropology in the Department of Religion and Culture at St. Thomas More College and the director of the Prairie Centre for the Ukrainian Heritage, both at the University of Saskatchewan, Saskatoon, Canada. Dr. Khanenko-Friesen has published in the areas of Ukrainian transnationalism, Ukrainian Canadian culture, diaspora studies and oral history. She has been researching popular culture discourse on Ukrainian labour migration since 2003. She is the author of «Other World or Ethnicity in Action: Canadian Ukrainianness at the end of the 20th Century» (Kyiv: Smoloskyp, 2011).

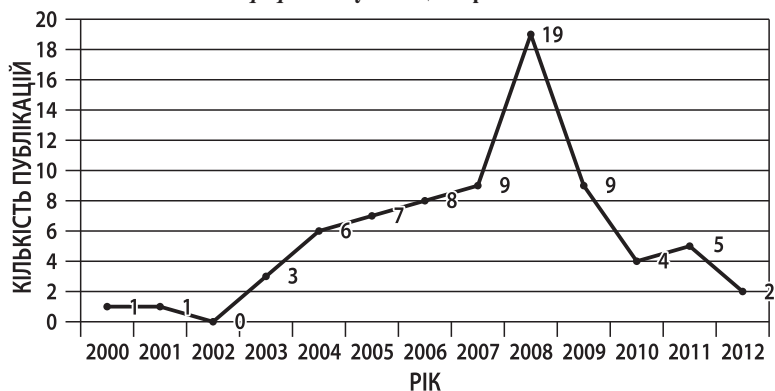
E-mail: natalia.khanenkofriesen@gmail.com

НАТАЛІЯ ХАНЕНКО-ФРАЗЕН, PhD, є доцентом з культурної антропології факультету релігії та культури Коледжу ім. Св. Томаса Мора та директором Центру української спадщини на преріях (Університет Сакачевану, м. Саскатун, Канада). Д-р Ханенко-Фрізен має публікації в галузях української транснаціональної історії, українсько-канадської культури, досліджень діаспори, усної історії. Від 2003 р. досліджує популярні дискурси про трудову міграцію в українській культурі. Авторка книги «Інший світ або Етнічність у дії: канадська українськість кінця двадцятого століття» (Київ: Смолооскип, 2011).

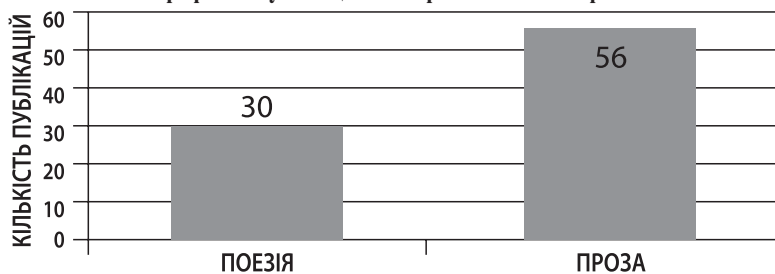
E-mail: natalia.khanenkofriesen@gmail.com

Проект «Трудова міграція та літературна творчість»

Створено в червні 2012

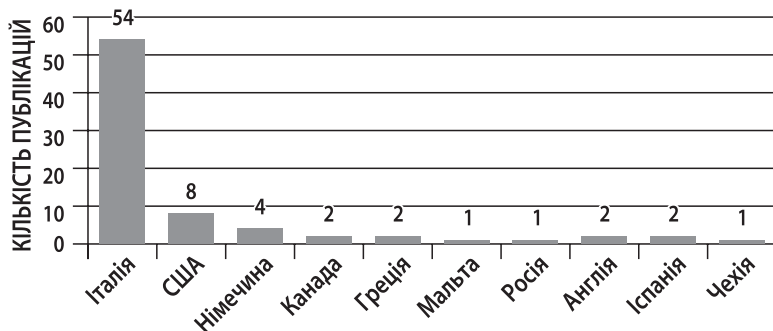
Графік 1. Публікації за роками

Примітка (графік 1): Дати публікації 9 книг невідомі, тому вони не включені до графіка.

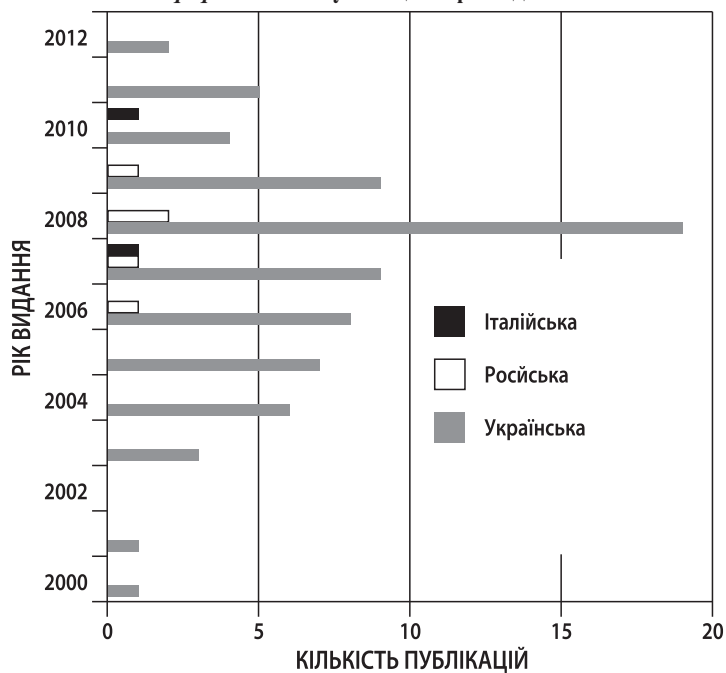
Графік 2. Публікації за жанрами: поезія та проза

Примітка (графік 2): 8 публікацій містять і поезію, і прозу.

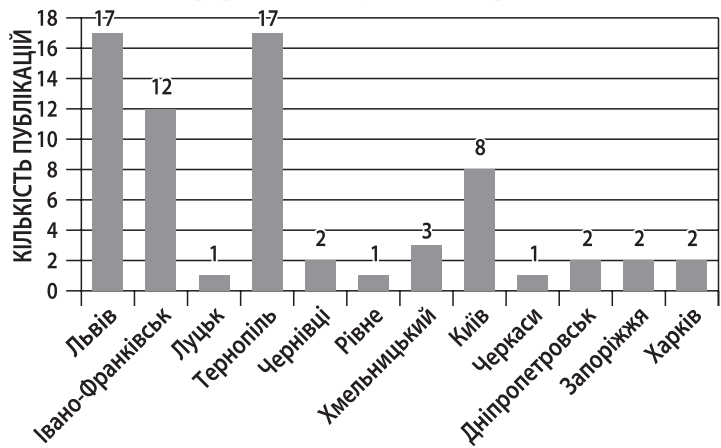
Графік 3. Публікації за країною, що обговорюється в тексті

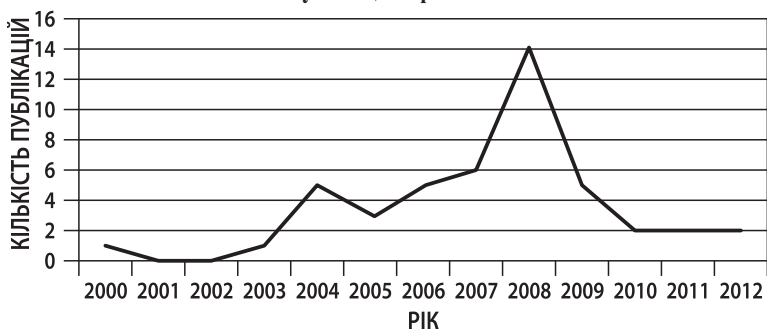
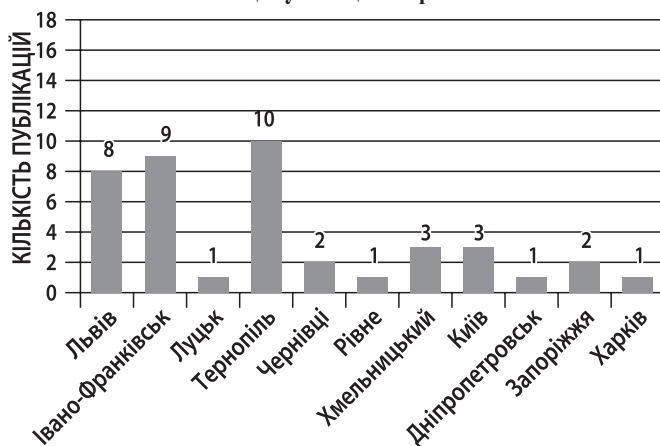
Графік 4. Мова публікацій та рік видання

Графік 5. Місце публікації в Україні

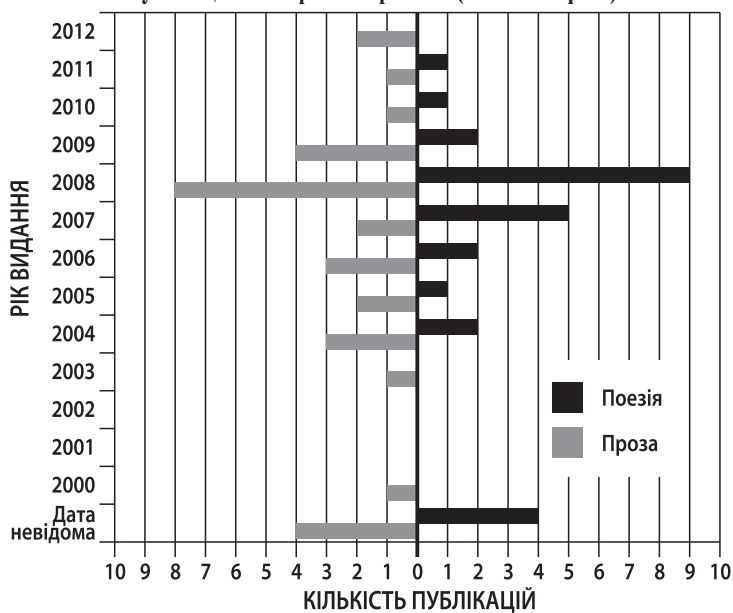

Примітка (графік 5): Обраний порядок вказаних обласних центрів на графіку має за мету зорово відобразити географічне розташування областей на мапі України.

Проект «Трудова міграція до Італії та літературна творчість»*Створено в червні 2012**Загальна кількість публікацій — 54 книги***Графік 1. Трудова міграція до Італії та літературна творчість.
Публікації за роками****Графік 2. Трудова міграція до Італії та літературна творчість.
Місце публікації в Україні**

Примітка (графік 2): Обраний порядок вказаних обласних центрів на графіку має за мету зорово відобразити географічне розташування областей на мапі України.

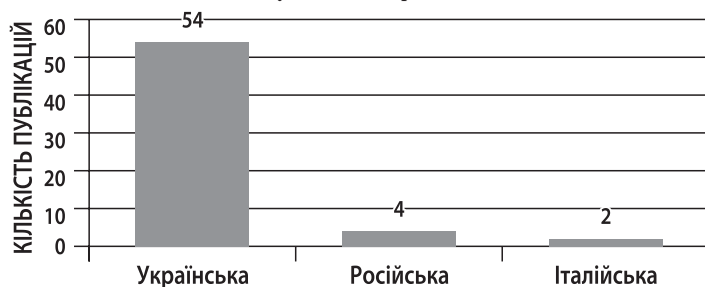
**Графік 3. Трудова міграція до Італії та літературна творчість.
Публікації за жанрами та роками (поезія та проза)**

**Графік 4. Трудова міграція до Італії та літературна творчість.
Публікації за статтю автора**

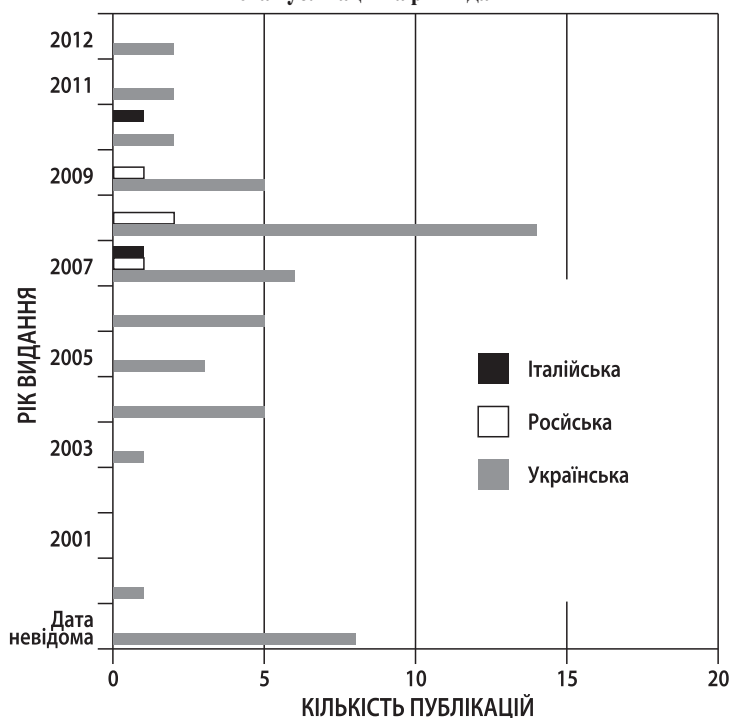

**Графік 5. Трудова міграція до Італії та літературна творчість.
Мова публікацій та рік видання**

Примітка: Деякі публікації написані двома або кількома мовами.

**Графік 6. Трудова міграція до Італії та літературна творчість.
Мова публікацій та рік видання**

Анотована бібліографія**Сучасна трудова міграція та літературна творчість
(створено в червні 2012 р.)**

Баштик Л. Слова сплітаю у віночок / Любов Баштик. Львів: Добра Книжка, 2006. 63 с.

Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Під враженнями від подорожі до Ізраїлю і відвідування його святих місць автор бере за основу для своєї книги біблійний сюжет про «Дорогу страждання». Головна увага віршів – туга за Батьківщиною, самотність, потреба жіночого щастя та щирих почуттів.

Березовський О. І. Інтернаймичка. Дочка чи пасербиця Європи? / Орест Іванович Березовський. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. 320 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Італії.

На основі приватного листування чоловіка та жінки автор обговорює проблематику трудової міграції та її негативний вплив на сімейне життя в Україні. Книгу перевидано двічі.

Бубенко М. Ода рукам / Поезії Михайла Бубенка та вишивки Марії Токань. Чернівці: Місто, 2005. 120 с.

Українською мовою. Збірка віршів та фотографій вишивок. Трудові мігранти в Італії.

Книга складається з віршів Михайла Бубенка про роботу в Італії та тугу за домом. Книга також містить фотографії вишивок заробітчаники Марії Токань.

Вайно М. Свекрушина: кіносценарії / М. Вайно. Івано-Франківськ: Нова Зоря. 136 с.

Українською мовою. Сценарій для фільму. Трудова міграція.

Вдовиченко О. Думки / Ред. О. Вдовиченко. Турін: Editrice La Rosa. 95 с.

Українською та італійською мовами. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Поезії зібрано Ольгою Вдовиченко від українських жінок-заробітчанонок в Італії, перекладено італійською мовою та опубліковано українською та італійською мовами. Книга містить вірші одинадцятьох авторок.

Галич О. Усі дороги ведуть до Риму: Повість-есе за фрагментами щоденника заробітчаники / Олесь Галич. Тернопіль: Джура, 2004. 108 с.

Українською мовою. Повість-есе. Трудові мігранти в Італії.

Головна увага автора прикута до явища жіночої трудової міграції до Риму.

Гата Е. З варяг у греки або історія, накреслена руїнами / Ева Гата. Львів: БаК, 2008. 208 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Греції. Історія про українську жінку, яка розлучилася з чоловіком, поїхала на заробітки в Грецію і там вийшла заміж.

Гоца-Сосновська Н. «Я подарую тобі зорі...» / Наталія Гоца-Сосновська. [Б. м.]: [б. в.], [б. р.].

Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Демченко Є.В. Господарі Богемії: роман / Євген Васильович Демченко. Київ: Джерела М; Зелений пес, 2003. 224 с.

Українською мовою. Роман-детектив. Трудові мігранти в Європі (Чеська Республіка).

Про українських трудових мігрантів, українську та російську мафію та розвідку. Головний персонаж роману, український журналіст, їде до Праги для розслідування вбивства. Життя українських трудових мігрантів в Чехії служить фоном для основної історії.

Дорошинська Г. На перехресті світових доріг / Галина Дорошинська. Рогатин: Самвидав, 2004.

Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Про тугу за домом та українських жінок в Італії.

Дранчук В. У пошуках долі / Василь Дранчук. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. 215 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Східній Пруссії.

Роман розповідає про молодого чоловіка з Галичини, який був змушений покинути свою країну (що була під польською владою) і виїхав на роботу за кордон. Пройшовши через випробування, він залишився українським патріотом.

Дрібнюк Г. Царівна не плаче: Правдива історія з життя українських заробітчан в Італії / Галина Дрібнюк. Косів: Писаний Камінь, 2005. 123 с.

Українською та російською мовами. Роман. Трудові мігранти в Італії.

Думанська О. І. Спосіб існування білкових тіл: Щоденник, дописаний з уяви / Оксана Іванівна Думанська. Львів: Літературна Агенція «Піраміда», 2005. 84 с.

Українською та російською мовами. Збірка оповідань. Трудові мігранти в Греції.

Оповідання написані на основі авторських інтерв'ю із першокурсниками, матері яких поїхали за кордон на заробітки. Книга базується на реальних та вигаданих історіях із життя опитаних студентів.

Калинець І. Діти емігрантів про себе: Сповіді. Думки. Судження... Біль / Ред.: І. Калинець, Н. Гумницька. 1-е вид. Львів: Артос, 2008. 112 с.

Українською мовою. Проза, поезія, образотворче мистецтво. Трудова міграція.

Книга складається з творів, написаних дітьми українських трудових емігрантів. Твори були написані в рамках міжнародного конкурсу «Діти емігрантів про себе», який був проведений у 2008 році. Представлено твори 26 призерів конкурсу.

Калинець І. Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження... Біль / Ред.: І. Калинець, Н. Гумницька. 2-е вид. Львів: Артос, 2009. 180 с.

Українською мовою. Проза, поезія, образотворче мистецтво. Трудова міграція.

Книга складається з творів, написаних дітьми українських трудових емігрантів. Ці твори були написані в рамках міжнародного конкурсу «Діти емігрантів про себе», організованого 2008 р. Книга містить роботи 130 учасників цього конкурсу.

Калиняк Д. М. З італійського зошита / Д. М. Калиняк. Салерно: Бібліотека імігранта, 2008. 60 с.

Українською мовою. Збірка віршів і гуморесок. Трудові мігранти в Італії.

Книга опублікована в двох редакціях.

Про тугу за домом, проблеми, які змушені були переборювати трудові мігранти, труднощі у пошуку роботи, стосунки між мігрантами та їх роботодавцями, про любов та шахрайство.

Калиняк Д. М. З італійського зошита / Д. М. Калиняк. 2-е вид. Тернопіль: ТВПК «Збруч», 2008.

Українською мовою. Збірка віршів і гуморесок. Трудові мігранти в Італії.

Книгу опубліковано в двох редакціях.

Калиняк Д. М. Італійські небилиці / Д. М. Калиняк. [Б. м.]: [б. в.], [б. р.].

Українською мовою. Збірка гуморесок. Трудові мігранти в Італії.

Касталія І. Золоте павутиння / Ірина Касталія. Хмельницький: Поділля, 2010. 224 с.

Українською мовою. Оповідання. Трудові мігранти в Італії.

Збірка оповідань про українських жінок в Італії.

Кіндрат С. Холодна чужина / Стефанія Кіндрат. Салерно: Калина, 2008. 88 с.

Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Книга складається з двох частин: перша присвячена релігійній тематиці, а друга — трудовій міграції.

Ковалик Н. Неаполь — місто попелюшок / Н. Ковалик. [Рукопис].

Українською мовою. П'єса. Трудові мігранти в Італії.

Неопублікований рукопис.

Когут Л. Країна розбитих сердець / Людмила Когут. Львів: Сполом, 2009. 392 с.

Українською мовою. Збірка повістей та оповідань. Трудові мігранти в США.

Книга складається із дев'ятох історій. До складу книги входить оповідання про двох трудових мігрантів із України, які приїхали на роботу в США.

Когут Л. Мудрі жінки: оповідання / Людмила Когут. 2-ге вид. Львів: Афіша, 2010. 220 с.

Українською мовою. Оповідання. Трудові мігранти в США.

Книга складається із 12 оповідань. До складу книги входить оповідання «Заробітчанка», присвячене трудовій міграції. Це історія про українську жінку, яка приїхала в США і працювала в єврейській та українській родинях.

Кореновська В. Віра, Надія, Любов / Руслана Кореновська. [Б. м.]: [б. в.], [б. р.]. Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.
Основна тематика віршів — духовні цінності, гармонія з природою, материнство.

Крим А. Євангеліє від Івана / Анатолій Крим. Київ: ВЦ «Просвіта», 2006. 208 с. Українською мовою. Збірка із трьома п'єсами: «Євангеліє від Івана», «Жага екстриму», «Нелегалка». «Нелегалка» присвячена жіночій трудовій міграції в Італію.

Курилас Р. Де ж ви, рожеві мрії-надії? / Р. Курилас. Львів: Армія України, [б. р.]. Українською мовою. Оповідання. Трудові мігранти в Італії.
Книга складається із дев'яти історій про українських робітників у Неаполі.

Курилас Р. Церковний дзвін до храму кличе / Р. Курилас. [Б. м.]: [б. в.], [б. р.]. Українською мовою. Оповідання. Трудові мігранти в Італії.
Оповідання про українських робітників в Італії, які шукають розради і допомогу в Українській Греко-Католицькій Церкві (Південна Італія).

Курилас Р. На краю відчаю / Р. Курилас. Львів: Армія України, 2009. 125 с. Українською мовою. Оповідання. Трудові мігранти в Італії.
Про долю перших трудових мігрантів і труднощі, з якими вони стикаються вдома і на чужині.

Курилас Р. Людські долі під небом Неаполя / Р. Курилас. [Б. м.]: [б. в.], [б. р.]. Українською мовою. Оповідання. Трудові мігранти в Італії.

Лаган А. Моя Україна / А. Лаган. Львів: Самвидав, 2008. 112 с. Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Лоза О. З надією на світ любові, правди і добра / Ред. О. Лоза. Львів: Релігійне видавництво «Добра книжка», 2004. 119 с. Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.
У збірці подано твори 13 авторів, українських жінок-заробітчанок в Італії.

Лукашук К. Експортерка / К. Лукашук. Львів: Піраміда, 2010. 224 с. Українською мовою. Повість.
Молода дівчина шукає сенс життя та кращої долі, в тому числі і за кордоном.

Матейцева Н. Вірші з вірою / Н. Матейцева. Чернівці: Місто, [б. р.]. Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Мельничук Б. Роксоляна, декан і жлоби / Б. Мельничук, Н. Фіалко. Львів: Піраміда, 2011. 128 с.

Українською мовою. Повість.

Сім'я однієї молодої дівчини не має грошей, щоб оплатити її навчання. Дівчині загрожує виключення із університету. Зрештою, вона отримує стипендію для навчання в США. Події в книзі розгортаються на тлі того, що батько героїні працював на заробітках у Росії, а тітка — в Італії.

Мокрій О. А мені... запахло Україною / О. Мокрій. Коломия: Самвидав, 2007.

Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Овсянна Л. Я вже не усміхаюся так...: Життя у фотографіях, спогади про журналістку, її жіночі історії (Тернопільська газета «Вільне життя» 1995–2003) / Л. Овсянна. Тернопіль: Вільне життя, 2003. 443 с.

Українською мовою. Збірка статей.

Статті про сімейне життя; окремі статті про трудову міграцію. Частина серії «Жіночі історії».

Пилат Г. На чужих стежках / Г. Пилат. Львів: Дизайн-студія «Папуга», 2009. 168 с.

Українською мовою. Збірка віршів, пісень, поезії та оповідань.

Пилипів Б. Антологія творчості заробітчани / Упоряд.: Б. Пилипів, Л. Дукас. Тернопіль: Тираж, 2005. Кн. 1: Світло на чужих стежках. 266 с.

Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Антологія художньої творчості, написаної трудовими мігрантами.

Пилипів Б. Антологія творчості заробітчани / Упоряд.: Б. Пилипів, Л. Дукас. Рим, 2005. Кн. 2: Гавдеамус по-емігрантськи. 145 с.

Українською мовою. Гумор, проза, поезія. Трудові мігранти в Італії.

Антологія художньої творчості, написаної трудовими мігрантами.

Помірча М. Мозаїка / М. Помірча. Луцьк: Медіа, 2007. 48 с.

Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Вірші про італійські пам'ятки минулого і фотографії.

Помірча М. Веселкові струни / М. Помірча. Неаполь: Самвидав, 2008.

Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Написані в Неаполі в 2006–2008.

Помірча М. Мій світ / М. Помірча. [Б. м.]: [б. в.], [б. р.].

Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Колекція віршів для дітей.

Пронюк О. Листи синові, або Легенди Неаполітанських гір / Оксана Пронюк. Брошнів: ТАЛІА, 2006. 210 с.

Українською мовою. Колекція листів. Трудова міграція в Італії.

Складається з листів, написаних матір'ю з Італії до свого сина.

Пронюк О. Не виплач моєї сльози / Оксана Пронюк. — Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2005. — 226 с.

Українською мовою. Роман. Трудова міграція в Італії.

Роман про долю української жінки-матері.

Рибенко Л. Сиднотроща / Л. Рибенко. Дубно: Наше дзеркало, 2004.

Українською мовою. Роман. Трудова міграція в Італії.

Автор почала писати книгу в Україні і продовжила в Італії, де вона перебувала із січня до вересня 2002 р. Це історія про доньку та матір, які поїхали на заробітки в Італію.

Роздобудько І. Ранковий прибиральник / І. Роздобудько. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2004. 164 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти на Мальті.

Історія про українського чоловіка, що працює в готелі прибиральником.

Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю / І. Роздобудько. Київ: Нора-Друк, 2011. 240 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Німеччині.

Книга складається з одинадцяти оповідань про українських мігрантів, що проживають в одному німецькому пансіоні та долі яких переплелися у вихорі історії XX та XXI ст.

Романенко О. На землі быт женщины / О. Романенко. Корсунь-Шевченківський: Самвидав, [б.р.]. 133 с.

Українською та російською мовами. Збірка віршів. Трудова міграція.

Романчук Л. Чотири дороги назустріч / Л. Романчук. Тернопіль: Джура, 2005. Книга 1. 280 с.

Українською мовою. Роман.

У романі поза іншими темами також розвивається тема українських перекупців авто-транспортів в Німеччині.

Романчук Л. Чотири дороги за обрії / Л. Романчук. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2007. Книга 6. 256 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Італії та США.

Перша частина роману присвячена темі життя в Україні та нелегального експорту алкоголю в Польщу. Друга частина книги присвячена трудовій міграції до США та Італії (умови життя та роботи в цих країнах).

Романчук Л. Чотири дороги за обрії / Л. Романчук. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. Книга 7. 272 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Італії.

У книзі продовжують розвиватися теми з попереднього роману (книга 6) включно з історіями про двох українських жінок, що працюють в Італії.

Романчук Л. Чотири дороги за обрії / Л. Романчук. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. Книга 8. 256 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Італії та Німеччині.

У книзі продовжуються розвиватися теми з попереднього роману (книга 7), включно з історіями про двох українських жінок в Італії. У романі поза іншими темами також ідеться про українських трудових мігрантів у Німеччині.

Романчук Л. Дорога додому / Л. Романчук. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. Книга 9. 368 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Італії.

Закінчення історій попередніх книг про двох українських жінок в Італії.

Романюк Т. Канадські оповідання: Художньо-документальне видання / Т. Романюк. Київ: Смолоскип, 2006. 267 с.

Українською мовою. Оповідання. Трудова міграція в Канаду та Нью-Йорк.

10 оповідань.

Про українців, які шукають кращого життя за кордоном, зокрема в Канаді. Головні персонажі – українці, народжені в Канаді, українці, які поїхали в Канаду, але бажають згодом повернутися в Україну. Автор описує хто з цих людей відчуває свою «українськість», яким чином вони турбуються про Україну. Він описує життя українських канадців, життя українських емігрантів.

Сакуляк М. Ностальгія / М. Сакуляк. Тернопіль: ТВПК «Збруч», 2007. 72 с.

Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Салаш Йо. Саме та: повість / Йо Салаш. Калуш: Акцент, 2008. 207 с.

Українською мовою. Роман. Трудова міграція.

Повість «Саме та» — це правдива і відверта розповідь про те, як українська жінка через економічні негаразди у державі, пов'язані з перебудовою, зважилася на закордонні заробітки коханням...

Сафіяник І. Метелики без крил / І. Сафіяник. Львів: Каменяр, 2008. 98 с.

Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Про роботу в Італії і тугу за домом.

Сафіяник І. Через усі роки. Львів: Каменяр, 2006. 71 с.

Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Про роботу в Італії та тугу за домом.

Семенкович Н. На паперті Колізею / Н. Семенкович. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2003. 76 с.

Українською мовою. Оповідання. Трудові мігранти в Італії.

Журналістка Н. Семенкович майже рік жила і працювала в Італії. Її правдиві, сповнені драматичних колізій оповіді, висвітлюють проблеми суспільства, в якому чиясь мати, дочка, сестра, дружина змушена їхати на чужину, не маючи можливості на гідне життя у власній державі.

Сич О. “Uroboros” / О. Сич. Уроборос. ЛА «Піраміда», 2007.

У романі “Uroboros” — і східна філософія, і психоаналіз, імпресіонізм, проблема «я і соціум», чужина та журба за батьківщиною, романтика міста...

Степовичка Л. Шлюб із кухлем пльзеньського пива / Л. Степовичка. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2007. 336 с.

Українською мовою. Роман. Українські працівники в Німеччині.

Містить додаток із 5 рецензіями роману.

Стойко Н. Зойк душі / Н. Стойко. Хмельницький: ХЦНП. 146 с.

Українською мовою. Збірка поезій. Трудові мігранти в Італії.

Тарасюк Г. Янгол з України: маленькі романи, новели / Г. Тарасюк. К.: Либідь, 2006. 432 с.

Українською мовою. Романи, оповідання. Трудова міграція в Європі.

Містить 2 романи і 17 оповідань.

Тарасюк О. Слово, народжене на чужині / Ред. О. Тарасюк. Салерно: Калина, 2008. Т. 1.

Українською та російською мовами. Збірка віршів, оповідань, перекладів, пісень. Трудові мігранти в Італії.

Представлено твори, написані українськими мігрантами, які працюють у Салерно. Це перша книга, опублікована асоціацією «Калина» в рамках проекту «Бібліотека імігранта».

Тарасюк О. Слово, народжене на чужині-2 / Ред. О. Тарасюк. Салерно: Калина, 2008. Т. 2.

Українською та російською мовами. Збірка віршів, оповідань, перекладів, пісень. Трудові мігранти в Італії.

Представлено твори, написані українськими мігрантами, які працюють у Салерно.

Тарасюк О. Слово, народжене на чужині-3 / Ред. О. Тарасюк. Салерно: Калина, 2008. Т. 3.

Українською та російською мовами. Збірка віршів, оповідань, перекладів, пісень. Трудові мігранти в Італії.

Представлено твори, написані українськими мігрантами, які працюють у Салерно. Основні теми: Україна, туга за домом, робота в Італії.

Тертова О. Нетелефонна розмова / О. Тертова. Снятин: Прут Принт, 2007. 135 с.
Українською мовою. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Тищенко-Забожко Л. Дорогою надії / Л. Тищенко-Забожко. Харків: Глобус, 2008. 304 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Італії.

Книга-переможець Першого конкурсу української книги в Італії (Грудень 2008). Про українських жінок-заробітчаник в Італії.

Ткачівська М. Тримай мене, ковзанко / М. Ткачівська. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 298 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Італії, Португалії.

Роман про кохання і зраду, божевілля та підступність, ексклюзивних сеньйорок і вишуканих чоловіків, про своїх і чужих, про українців та їхніх патронів.

Фіалко Н. Примарне щастя / Ніна Фіалко. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2011. 296 с.

Українською мовою. Збірка оповідань, новел та п'єс. Трудові мігранти в різних європейських країнах, США та Канаді.

Крім текстів на містичні та соціально-побутові теми в книзі представлені «історії заробітчани». Автор описує різні умови життя в Україні, що змусили героїв виїхати за кордон на заробітки. Основна тематика історій — життя трудових мігрантів та їх робота за кордоном.

Фіалко Н. Небезпечна межа / Ніна Фіалко. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2008. 288 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Італії.

Про трудову міграцію, християнську моральність та духовні цінності.

Фіалко Н. Кохання з першого погляду / Ніна Фіалко. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2011. 296 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Іспанії та Англії.

Історія про чоловіка та дружину, котрі невдовзі після одруження поїхали на заробітки закордон у різні країни.

Чорнобривець О. Г. Калейдоскоп: поезії / Ольга Григорівна Чорнобривець. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2007. 160 с.

Російською, українською та італійською мовами. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Чорнобривець О. Г. Мальви — до небес: поезії / Ольга Григорівна Чорнобривець. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2009. 256 с.

Українською та російською мовами. Збірка віршів. Трудові мігранти в Італії.

Шмакова С. Бути жінкою / С. Шмакова. Дніпропетровськ: Січ, 2006. 311 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Італії.

Роман про заробітчанську долю та будні української жінки в Італії.

Юно М. Наяда: Роман / М. Юхно. Київ: Факт, 2000. 174 с.

Українською мовою. Роман. Трудові мігранти в Італії.

Роман про заробітчанські будні української дівчини.

Інші книги (тема – «Наші за кордоном»)

Карпа І. Фройд би плакав / Ірена Карпа. Харків: Фоліо, 2005. 238 с.

Українською мовою. Роман.

Збірка притч і анекдотів про подорожування світом та події, що трапилися з героїнею та тими, з ким вона зустрічалася на своєму шляху.

Ликович І. Твоя дитинка / І. Ликович. Київ: Нора-Друк, 2010. 213 с.

Українською мовою. Роман.

Історія про молодшу українську жінку, що поїхала в Німеччину за програмою "Au Pair" (життя в німецькій сім'ї, догляд за дітьми, культурні незбіжності).

Логінова Г. Червоне солодке сонце / Г. Логінова. Львів: Кальварія, 2005. 192 с.

Українською мовою. Роман.

Про життя української студентки в Іспанії.

Пиркало С. Не думай про червоне: роман не для молодшого шкільного віку / С. Пиркало. Київ: Факт, 2006. 360 с.

Українською мовою. Роман.

Героїня роману — українська дівчина, яка живе в Лондоні, працює у великій фірмі та шукає коханого чоловіка. Події в книзі розгортаються на тлі окремих історій про трудових мігрантів в Англії.

Ручай Г. Sauvage Medames Russos (Дикі руські пані) / Г. Ручай. Київ: Дуліби, 2008. 192 с.

Українською мовою. Роман.

Історія про 55-річну Марго (колишню повію) та юну Світлану. Світлана отримує пропозицію від агенства знайомств і їде в Швейцарію до незнайомого чоловіка. Марго рятує її від заняття проституцією. Історія цієї дівчини тягне за собою історії кількох інших «швейцарських пані руського походження».

Сняданко Н. Колекція пристрастей, або Пригоди молоді українки / Н. Сняданко. Львів: Піраміда, 2001; Харків: Фоліо, 2004, 2006.

Українською мовою. Роман.

Роман присвячено українській дівчині, яка переживає та переосмислює своє занурення у світ пристрасті. Дія роману розгортається на різних географічних теренах, у тому числі й у Німеччині, куди героїня їде на навчання.